

«ПЕРШ ЗА ЎСЁ — ПРАЎСЯ І НЕ НЫЙ, БРАЦЕ, НАКОНТ НЕЙКАГА «ЗАКРУГЛЕННЯ»

(Заканчэнне.
Пачатак на 1-й стар.)

«Дзясяткі кіламетраў магнітафонных запісаў — расказы больш як трохсот непасрэдных сведкаў хатынскіх трагедый — склалі змест гэтай кнігі. Тысячы тры кіламетраў дарог — асфальтаваных, палявых, лясных — звязваюць іх, ахвяры фашысцкіх зверстваў. Жывуць яны, гэтыя цудам ацалелыя людзі, па ўсёй Беларусі, у тых 147 вёсках, у якіх мы на працягу 1970—1973 гадоў пабывалі, аб'ездзіўшы трыццаць пяць раёнаў рэспублікі», — пісалі ў прадмове аўтары.

У Беларускай дзяржаўнай архіве літаратуры і мастацтва захоўваюцца фонды Алеся Адамовіча, Янкі Брыля і Уладзіміра Калесніка. Ёсць там і лісты, у якіх яны згадваюць пра сваю сумесную работу.

«Я прапінтваюся матэрыялам»

Рухавіком ідэі, мяркуючы па ўсім, стаў Алеся Адамовіч. Ён даўно задумваўся над стварэннем «сімфоніі галасоў», дзе гістарычная падзея раскрывалася б праз расказы рэальных людзей. Пасля таго як у 1971-м Адамовіч напісаў «Хатынскую аповесць», ён наракаў: «Выявіў, падняў, паказаў адну толькі макулінку праўды, кроплю з таго, што ўбачыў, зразумей, а бяздонны акіян народнай, вогненнай, Хатынскай памяці застаўся, там жа, нячутны, нябачны свету».

Пасля выхаду кнігі рэзананс быў нечуваны... І не толькі станоўчы. Знаходзіліся і тыя, каму ўперак было сказанае слова непрыхарошанай праўды пра вайну, і тыя, хто зайздросціў поспеху трох суаўтараў.

Пачнём з ліста Алеся Адамовіча да Янкі Брыля.

«Артыкулы мае (я ўжо ўлавіў) атрымліваюцца ў той ступені, у якой я прапінтваюся матэрыялам і наколькі магу

свабодна ўспамінаць тую ці іншую дэталю, факт...»

Робота над кнігай доўжылася пяць гадоў. У архіве захоўваецца фотаздымак: аўтамабіль, на якім літаратары калясілі па глыбінцы, заехаў у калюжыну ледзь не на ўсе колы. Алеся Адамовіч, схіліўшыся, працягвае руку Янку Брылю, які спрабуе вылезці з машыны...

Пагартваем нататкі Янкі Брыля «Думы ў дарозе». Вось зацемкі за 1971 год:

«Дванаццаць новых запісаў пра жахі мінулага. Бабкі з папрабаванымі галоўкамі, — адна з сотні, з дзвюх соцень, адна з тых, каму не папалі ў патыліцу правільна. Былыя дзеці, ужо даўно дарослыя, што ў час расстрэлу ўпалі неяк пад маму або старэйшую сястру і не зайшліся пад трупамі, як многія іншыя дзеці, якіх пасля, хаваючы, даставалі з-пад трупай «без аніводнае раначкі». Мужчына, трактарыст, якому тады было пяць год, які ацалеў пад мамай, цяпер ужо старэнькай, побач з якою ён сядзіць перад намі».

Задача была — данесці праўду, непрыхарошаную, тую, якая камусь не прыйдзецца даспадобы, бо не ўпішацца ў ідэалагічнае клішэ.

«Сакратар райкама па ідэалогіі, сімпатычны і, прызнаўся мне, што піша работу пра партызанскі рух на Клічаўшчыне (па адукацыі ён гісторык), але ў абкаме яму хтосьці там сказаў, што на гэтым, калі ён апублікуе сваю працу, закончыцца яго партыйная кар'ера... Не парушайце зацверджаных, акасянелых схемаў!..»

Яны збіраліся парушаць. Але, вядома, усё-ткі не ўвесь матэрыял мог увайсці ў кнігу...

«Не прыдумаеш нічога такога страшнага, чаго б ужо не было ў жыцці.

Бабуля крыкнула на немцаў-карнікаў: «Без'языкі вы!» — і яны ёй выразалі язык, адрэзалі грудзі, сямі-дзесяцігадовай жанчыне.

Другая цётка расказвала (у вёсцы Горваль):

Скуб хлопец курэй, якіх яны, карнікі, настралялі.

А немец-кухар яму: «Уцякай! Табе засталася цвай мінуты жыць». Угаварыў, а той потым зноў сумняваецца, «дык ён яму яшчэ і нагой пад ср...ку даў, а хлопец — у кукурузу».

Янка Брыль падчас гутаркі з жыхарамі «вогненнай вёскі» на Магілёўшчыне.

«Ляжу як старая дзеравяка...»

Кніга задумвалася шматпланавай — каб можна было не толькі пачуць галасы, але і ўбачыць твары апавядальнікаў... Фотаздымкі падчас праекта рабіў Уладзімір Калеснік.

«Брэст, 2.04.1971.

Дарагі Янка!

Высылаю здымкі. Старайся даць у «Неман» варыянты, а не ідэнтычныя з тымі, што ўвайшлі ў «Малодосць». А ўвогуле я маю тую навуку на будучае, што здымкаў трэба рабіць як мага больш. Не толькі ў часе запісу ўспамінаў на магнітафон, а заставацца з чала-

векам даўжэй і паздымаць яго і ў працы, і ў побыце, і ў прыродзе».

Між тым, у лістах тройцы суаўтараў адно да аднаго увесць час гучаць скаргі на цяжкія хваробы. Вось і Калеснік скардзіцца:

«12.01.73

Дарагі Янка!

Званіў табе ўчора і даведаўся, што ты ў Каралішчавічах. Значыць, творчы настрой працягваецца, дзякуй богу. Я хацеў спытаць, ці абавязкова табе патрэбны здымкі цяпер, ці можа ў палове лютага я адразу прывязу ўсе, што паспею зрабіць...

...Скруціла мяне праклятая язва ды падхапіў у апошні дзень сесіі аўстрыйскі грып. Ляжу як старая дзеравяка.»

Усе трое, аднак, падбадзёрваюць адно аднаго, падганяюць у рабоце. У лісце за 16.01.73 Янка Брыль адказвае Уладзіміру Калесніку:

«Перш за ўсё — праўся і не ный, браце, наконт нейкага «закруглення» — ёсць, безумоўна, такое і ў мяне, але перамагае галоўнае: «жыта сей», а першую палавіну гэтай мудрасці будзем пакуль што ўспрымаць тэарэтычна. І гэта ў мяне не «бодрчасце», а стан душы, настрой, у якім бываю

бабка казала, «у дзеда галоўка баліць» (памятаеш — сядзеў на лавачцы і ні слова, толькі ўсміхаецца)...

Хочацца зрабіць асобны вялікі нарыс, з меншымі і большымі малюнкамі-расказами, пра дзяцей і пад пяцёлёй. Ужо спланаваў. І другое — як забівалі Красніцу (на Быхаўшчыне)».

«Цягні свой раздзел!..»

Зрэшты, калі Адамовіч быў ідэйным рухавіком праекта, Брыль, як бачыцца з лістоў, адказваў за беларускую мову: справу мелі з сотнямі сведчанняў на розных дыялектах, задача была — захаваць аўтэнтычнасць, асабліваці маўлення, і ў той жа час пакінуць тэкст чытальным.

Ліст Янкі Брыля да Уладзіміра Калесніка за 23.01.1973 г.:

«Суткі гасціў тут у мяне Адамовіч... Саша ў поўным рабочым настроі, нават і на нядзелю не захацеў застатца: «Работа!» Абячае да канца лютага даць... 200 старонак на машынкы. Дапамог твой наказ на здымку: «Цягні свой раздзел!..»

Я пасылаю сёння на машынку свой дзясяты матэрыял — расказ Вольгі Міціч. Застаецца ў мяне сплана-

Алеся Адамовіч з жыхарамі в. Брыцалавічы (Асіповіцкі раён, Магілёўская вобласць).

куды часцей, чым у нейкай дэпрэсіі, чаго і табе жадаю.

Зрабіў я ўжо для нашай кнігі 8 нарысаў... сёння пачаў перапісваць гэтыя два, а тыя шэсць перадрукаваны і магу табе іх прыслаць...

Канкрэтна: Гулава, каля Петрыкава; 2. Іванова, каля Полацка; 3. сям'я Шчаплёвых; мужчыны, трое, што ўцяклі ад расстрэлу; 5. Савіцкі і іншыя ў Збышчыне; 6. Ну, апрацаваў, як асобнае, бабровіцкую Барбарку. Новае: 7. Мардаванне крымгаўскае выбарка і «тэхнічнае» — бронепоездам, душагубкамі; 8. «Дзве старасці» — таго дзядзьку ў Клічаўскім раёне, што ў яго забілі 15 душ сям'і і цяпер, як

ваны расказ пра шасцёх падлеткаў, да якога даю эпіграфам словы адной жанчыны з Кіраўскага раёна: «Маленькіх хлопчыкаў, як і бабаў, яны тады не стралялі, а ўжо як катораму гадоў дзесяць — такіх разам з мужчынамі...»

Як будзеш пісаць сваю «Вірлівую Шчару» — або не чапай вельмі моўна двух Ламакоў, Аляксея ды Радзіво-на, або і наогул абмяжуйся, калі не будзе вялікай патрэбы, старым Павачкай — на Вялікую Волю ў нарысе, можа, хопіць і яго? А зрэшты, як правільна гаворыць Саша, паўтараў (дзе больш гаворачы пра тое ж, а дзе менш, толькі не ўспамінаю-